

ПОДІЇ 11 ВЕРЕСНЯ 2001 Р. ТА ЗАХОДИ ЗІ ЗМІЦНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ США У КОНТЕКСТІ МЕМУАРІВ ДЖОРДЖА ВОКЕРА БУША-МОЛОДШОГО «КЛЮЧОВІ РІШЕННЯ»

В статті досліджуються заходи зміцнення національної безпеки США після подій 11 вересня 2001 р. за мемуарами Джорджа Вокера Буша-Молодшого
Ключові слова: тероризм, Аль-Каїда, національна безпека.

Вітчизняна американістика поповнилась цінним джерелом – мемуарами 43-го президента США Дж.В.Буша «Ключові рішення», видане київським видавництвом «Брайт Стар Паблішинг» у 2012 році. Насамперед хочеться відзначити високу кваліфікацію та фаховість перекладача з англійської мови, редакторів та коректорів цього видання, оскільки завдяки їм розповідь американського президента написана гарною, вишуканою, водночас живою українською мовою, читається напрочуд легко й навіть захоплено.

Сам Дж.Буш-молодший у вступі до «Ключових рішень» зазначає, що ідея написати власні спогади виникла у нього в останній рік його президентства. За аналогією із мемуарами У.С.Гранта, якими 43-й президент США і багато американців захоплюються і нині, він, структуруючи свої мемуари, застосував у їхньому викладі проблемно-тематичний підхід, уникаючи хронологічної послідовності подій його президентства. Дж.Буш пише: «...Я розповів історію свого перебування в Білому домі, зосереджуючись на найважливішій частині роботи: ухваленні рішень» [1, с. 7]. Розповідь господаря Білого дому вражає свою відвертістю, повагою та вдячністю своїм рідним та близьким, співробітникам Білого дому, політикам, громадським діячам, всім, з ким перетинався шлях 43-го президента США. Важко віднайти інші спогади, в яких у позитивному ключі згадувалось би стільки прізвищ.

Американський президент прагнув написанням цієї книги досягти, як він сам наголошує, двох цілей. По-перше, намалювати картину того, що означає бути президентом вісім років поспіль, хоча остаточні оцінки його президентства, на його думку, робити ще рано. По-друге, наочно показати читачам, як ухвалюються рішення у складних умовах, які можливості зважував президент і яким принципам тоді слідував [1, с. 7-8].

Розділ, присвячений подіям 11 вересня 2001 року, Дж.Буш назвав «Днем вогню». Цей день для 43-ого президента США розпочався звично, із вранішньої пробіжки на полі для гольфу, сніданку, перегляду газет. Близько 8-ої розпочався щоденний президентський брифінг, на якому обговорювались строго засекречені дані розвідки та поглиблений аналіз геополітики і який був, за словами Дж.Буша, найцікавішою частиною його президентського дня. Після цього, відповідно до порядку денного, президент виїхав до початкової школи у Флориді, відвідини якої мали привернути увагу суспільства до реформування освіти. Під час короткого проходу від кортежу до класної кімнати помічник президента сказав йому, що якийсь літак урізався у Всесвітній торговий центр. Президент пише, як він сприйняв цю звістку: «Це прозвучало дивно. Я уявив собі маленький гвинтовий літак, що загубився й потрапив у жахливу халепу». Тут же по безпечній лінії зв'язку зателефонувала Кондоліза Райс, радниця президента з питань національної безпеки, і повідомила, що у вежу врізався пасажирський авіалайнер. Майже одночасно із цим президент дізнався, що інший літак протаранив другу вежу. Характерно описує Дж.Буш свої почуття, отримавши цю жахливу звістку: «Першою моєю реакцією була лють. Хтось насмілювався напасти на Америку. Вони за все заплатять. Тоді я подивився на обличчя дітей, які сиділи переді мною. Я подумав про контраст між жорстокістю нападників і невинністю цих дітлахів. Скоро мільйони таких, як вони, розраховуватимуть на мене, сподіваючись, що я їх захищу. І я твердо вирішив не підвести їх [1, с. 146-147].

У цей трагічний «чорний вівторок» американська преса неодноразово дорікала 43-му президенту за те, що він, отримавши звістку про терористичний акт, залишився сидіти з дітьми у класі. Президент дає таку відповідь: «Я бачив, як журналісти, що сиділи в кінці класної кімнати, дізнавалися новини зі своїх мобільних телефонів і пейджерів. Тут подіяв інстинкт. Я знав, що моя реакція буде записана й показана всьому світові. Нація буде шокована; президент не має на це права. Якби я поспішно вилетів із класу, це б налякало дітей і посіяло паніку по всій країні. Урок читання продовжувався, але думками я полетів далеко звідси...У мене

з'явився план: коли завершиться урок, я спокійно вийду з класної кімнати, зберу факти й звернуся до народу» [1, с. 147].

Тут же, у школі, Дж.Буш, написавши від руки свою заяву, звернувся до американців: «...Це складний момент для Америки... Два літаки врізалися у Всесвітній торговий центр під час очевидної терористичної атаки на нашу країну... Тероризм супроти нашої нації зазнає невдачі». По дорозі в аеропорт президент дізнався, що третій літак урізався – цього разу у Пентагон. Він розповідає: « Мої думки прояснилися: перший літак міг зазнати аварії. Другий був однозначно нападом. Третій був оголошенням війни. В мене закипіла кров. Ми мусимо дізнатися, хто це зробив, і розібратися з ними» [1, с. 148].

Президент детально описує свої думки після першого, наспіх організованого, звернення до нації. Зокрема, він наголошує, що нападом на вежі торгового центру США «зазнали найбільш руйнівної раптової атаки з часів Перл-Харбору. Ворог напав на нашу країну вперше з часів війни 1812 року (йдеться про англо-американську війну 1812-1815 років, під час якої англійська війська захопили і спалили Вашингтон) [1, с. 149].

Наполягання Дж.Буша негайно летіти до Білого дому наштовхнулось на жорстку протидію спецслужб, яка переконувала президента про вірогідність терористичного нападу на його Вашингтонську резиденцію. До того ж Федеральне управління США вважало, що викрадено було шість літаків, і це означало, що три із них можуть бути у повітрі. Президентський літак було піднято у повітря на висоту 14 тисяч метрів, що значно вище за звичайну крейсерську висоту. З літака Дж.Буш з'язався з віце-президентом Діком Чейні, якого разом з іншими очільниками Білого дому було передислоковано до підземного Президентського центру з надзвичайних операцій (РЕОС). Так, президент ухвалював рішення у повітрі, а віце-президент мав їх реалізовувати на землі. Як військовий головнокомандувач Дж.Буш прийняв на літаку перше рішення про відрядження бойового повітряного патруля – групу винищувачів, призначенням якої було перехоплення над Вашингтоном і Нью-Йорком тих літаків, що не відповідатимуть на запити. Перебуваючи на літаку, президент не приховує свого розчарування комунікаційними можливостями свого літака: на борту не діяло супутникове телебачення і чітке телевізійне зображення повністю залежало від місцевих телеканалів тих територій, над якими пролітав літак. Картинки на екрані щоразу зникали через атмосферні перешкоди. Щоправда, президент був у курсі подій, телефонуючи у РЕОС. Але спроба встановити відкриту лінію з Президентським центром з надзвичайних операцій не мала успіху. Дж.Буш зазначає, що у наступні роки після подій 11 вересня були проведена велика робота з модернізації комунікаційних систем у РЕОС, Залі оперативних нарад і президентському літаку. Тут же, на літаку, президент отримував інформацію, яка часто-густо була суперечливою, а інколи зовсім неправдивою. Надходили повідомлення про бомбу у Державному департаменті, пожежу на Еспланаді (відрізок музейно-паркової зони в центрі м.Вашингтона між Капітолієм і меморіалом Лінкольна), викрадений корейський авіалайнер, що рухається до Сполучених Штатів, і телефонний дзвінок із погрозою Air Force One (назва президентського літака). Дозвонювач використав кодову назву літака – «Ангел», - про яку знали небагато людей. Найдивнішим повідомленням була інформація про те, що якийсь високошвидкісний об'єкт летить у бік сімейного бушівського ранчо в Кроуфорді. Згодом з'ясувалося, що ця інформація була неправдивою. Все ж одне повідомлення виявилось правдивим. Четвертий літак нападників упав у Пенсільванії. Але не було даних, чи його підстрелили чи він зазнав аварії. Президент пише, як йому стало млясо від думки, що наказ про збиття нерозпізнаних літаків призвів до загибелі ні в чому невинних американців. Уневдовзі президент довідався про героїзм на борту літака рейсу 93. Почувши про попередні атаки у телефонних розмовах зі своїми рідними на землі, його пасажирів вирішили штурмом узяти кабіну. З уривків останніх фраз, записаних «чорною скринькою» приреченого літака, можна було розібрати слова чоловіка на ім'я Тод Бімер – він підбадьорив пасажирів до дії вигуком «Рушаймо». Комісія, яка займалася подіями 11 вересня, згодом дійшла висновку, що повстання пасажирів на борту рейсу 93 врятувало від зруйнування Капітолій або Білий дім [1, с. 149-152].

Друге президентське рішення стосувалося того, де посадити літак, і його для дозаправлення паливом було посаджено на базі ВПС «Барксейл» у штаті Луїзіана. Тут президент вдруге виступив із заявою до американців. Дослідники життєпису 43-го президента США, зокрема, Ф.І.Грінстайн, професор політології й директор програми з вивчення політичного лідерства Принстонського університету, пише, що ці два звернення американського

президента, які він механічно зачитував, засвідчують його розгубленість. Проте у наступні тижні він перетвориться в яскраву політичну постать [2, с. 154].

Через недосконалість комунікаційних технологій президентського літака Дж.Буш упродовж ранку не зміг зв'язатися із дружиною, доньками та батьками. Лише, коли літак почав знижуватись над базою ВПС «Барксдейл», він зателефонував Лорі, яка заспокоїла чоловіка-президента, оскільки вона і доньки перебували у безпечному місці. Президент описує своє приземлення на базі: «Посадка на базі «Барксдейл», була схожою на кадри з якого фільму. Наше приземлення відбувалося під ескортом винищувачів F-16... Обабіч посадочної доріжки були виставлені бомбардувальники. Сцена була вражаючою – виставка могутності наших військово-повітряних сил. Я розумів, що то лише питання часу, коли я використаю цю потужність супроти тих, хто віддав наказ про напад на нас». З бази глава Білого дому зателефонував засекреченою лінією міністру оборони Дону Рамсфельду, які у ті хвилини допомагав рятувальникам розбирати завали Пентагону. У цій розмові Дж.Буш заявив, що терористичний напад є оголошенням США війни і схвалив рішення міністра про підвищення бойової готовності військ до третього рівня – вперше з часів арабсько-ізраїльської війни 1973 року [1, с. 152-153].

Заливши баки паливом, президентський лайнер взяв курс за наполяганням агентів Секретної служби до штаб-квартири Стратегічного командування Збройних сил США, яке розташувалося на базі ВПС Оффут, у штаті Небраска. На цій базі Дж.Буш провів національну нараду з питань безпеки в режимі відео конференції, яку розпочав словами: «Ми перебуваємо у стані війни з терором. З цього дня і надалі це є новим пріоритетом нашої адміністрації». Тут же він дізнався із слів директора ЦРУ Джорджа Тенета про організатора нападів. Це була Аль-Каїда [1, с. 154].

У цьому зв'язку необхідно зазначити, що висновок про Аль-Каїду і її керівника Усаму бен Ладена як організаторів подій 11 вересня, підтвердила і Комісія конгресу, яка оприлюднила свій офіційний звіт. Щоправда, зарубіжна пресою інформація піддає сумніву цей вердикт. Він видається для її представників не беззаперечним. Окрім вище зазначеної офіційної версії, пропонується і низка інших: 1) це здійснила якась японська організація, яка осіла в арабському світі, оскільки один із американських літаків захопили люди з червоними (а не зеленими) пов'язками; 2) замовниками теракту були держструктури США; 3) організатором нападів на торгові вежі та Пентагон був так званий «всесвітній уряд» (всесвітній уряд) як термін означає гіпотетичне виникнення всесвітнього центру влади, який використовується науковцями, що переймаються проблематикою глобалізації як історичним процесом) [3]. Чимало питань викликає атака на Пентагон, адже камери не фіксують літака, який врізався в його стіну; чому ФБР не попередило підготовку теракту та чому його керівник залишився на своїй посаді?

Щоправда, президент Дж.Буш не обходить питання відповідальності ЦРУ. Він пише про те, що «11 вересня стало очевидним, що наша розвідувальна спільнота прогавила дещо велике... Але не вважав доречним показувати на когось пальцем чи шукати винних посеред кризи. Найбільше мене наразі непокоїло те, що у Сполучених Штатах могли перебувати інші таємні агенти Аль-Каїди». Так само 43-й президент США розповіде, що першу інформацію про цю терористичну мережу отримав, будучи кандидатом у президенти, і що ЦРУ переймалося Аль-Каїдою й до подій 11 вересня, проте розвіддані вказували на можливі напади закордоном. На початку серпня 2001 року на щоденному президентському брифінгу Управління вкотре сповістило про тривалі наміри бен Ладена завдати удару Америці, але не могло підтвердити інформацію щодо будь-яких конкретних планів. «Ми не змогли знайти доказів деяким із найбільш сенсаційних донесень про загрози, наприклад що...бен Ладен хоче захопити літак США», - було сказано на тому брифінгу [1, с. 155].

Під вечір 11 вересня президент напoлiг на польоті до Вашингтона, де планував звернутися до американського народу з Овального кабінету і тим самим запобігти паніці в країні. Підлітаючи до Вашингтона, президент дивився крізь ілюмінатор на припишкле, заблоковане місто. Він згадує: «Удалечині видно був дим, що здіймався над Пентагоном. Тлів символ нашої військової могутності. Мене вразило те, наскільки досвідченим і безжалючим мав бути пілот Аль-Каїди, щоби врізатися в цю низько розташовану будівлю». У цю хвилину президент повернувся до керівника своєї адміністрації Енді Карда і сказав йому: «Ти бачиш першу війну двадцять першого століття» [1, с. 157].

3 Овального кабінету Дж.Буш знову звернувся до американців, заявивши, що атаки були «воєнними акціями», і «передбачається історична боротьба між добром і злом», в якій «добро отримає перемогу», до того ж Сполучені Штати «не будуть проводити різниці між терористами і тими, хто їх переховує» [1, с. 158, 161].

12 вересня на засіданні Ради національної безпеки голова ЦРУ Дж.Тенет підтвердив, що саме бен Ладен був ініціатором нападу. Розвідка перехоплювала привітання членами Аль-Каїди одне одного в Східному Афганістані. Президент пише: «Я чітко дав зрозуміти, що це буде війна іншого типу. Ми зіткнулися з ворогом, що не мав столиці, яку він би називав своїм домом, і армій, які можна було би відшукати на полі бою. Щоби завдати їм поразки, необхідно було залучити всі ресурси нашої національної моці: від збору розвідданих, заморожування банківських рахунків терористів і до розгортання військ» [1, с. 161].

Про безпрецедентні заходи у царині національної безпеки, які були реалізовані у США після подій 11 вересня, президент розповідає у розділі під назвою «Бойова готовність» [Детальніше про це див.: 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Він не обійшов мовчанкою ще одну небезпеку тих днів, пов'язану з виявленням у бібліотеці Білого дому слідів ботулінічного токсину та розсилкою конвертів з білим порошком – антрактом (сибірською виразкою). Щоправда, перша тривога виявилася хибною, а від іншої – померло п'ятеро осіб. В одному із листів, які містили антракт, було написано: «11.09.2001. Ви не зможете зупинити нас. У нас є цей антракс. Тепер ви помрете. Вам страшно? Смерть Америці. Смерть Ізраїлю. Аллах великий». Але, зазначає президент, в той час такі погрози були реальними й серйозними. Між 11 вересня 2001 й серединою 2003 року ЦРУ повідомляло його, в середньому, про 400 конкретних загроз щомісяця. ЦРУ відслідковувало понад двадцять окремих передбачуваних планів нападів серйозних масштабів, починаючи від імовірних операцій із хімічною та біологічною зброєю в Європі до потенційних нападів на нашу країну за сприяння «сплячих осередків... Наприкінці вересня директор ФБР Боб Мюллер доклав чималу деталь до загальної картини, повідомивши, що на території Сполучених Штатів перебував 331 потенційний агент Аль-Каїди. 43-й президент США визнає, що підхід правоохоронних органів до боротьби з тероризмом зазнав невдачі. Готові врзатися на пасажирських літаках у будівлі самогубці – не звичайні злочинці. Їх неможливо налякати загрозою кримінального переслідування. Вони оголосили війну Америці. Щоби захистити країну, ми мусили розпочати війну проти терористів [1, с. 173-174, 177-178].

Дж.Буш вважає, що уведення бойової готовності в Америці було одним із найважливіших рішень його президентства. При цьому він керувався статтею 2 Конституції США та воєнною резолюцією Конгресу, прийнятою 14 вересня 98 голосами «за» й жодного проти у Сенаті та 420 голосами «за» й 1 «проти» у Палаті представників. У своїй резолюції Конгрес заявив: «Президент має право використовувати всі необхідні та відповідні сили проти тих націй, організацій або осіб, які він визначає як такі, що планували, уповноважували, звершували чи допомагали при здійсненні терористичних атак, що відбулися 11 вересня 2001 року, або ж переховували такі організації чи особи...» [1, с. 175].

Серед інших першочергових безпекових заходів президент перераховує такі: розташування сил Національної гвардії в аеропортах, збільшення кількості повітряних маршалів на літаках, удосконалення дверей до кабін пілотів, ускладнення процедури видачі віз і перевізки пасажирів, підвищення безпеки у морських портах, на мостах, атомних електростанціях та інших уразливих об'єктах інфраструктури, запровадження у Білому домі і низці федеральних структур нової посади – відповідального за дії в інтересах національної безпеки. Проте, зазначає президент, клаптиковий підхід виявився неефективним і навів приклад, коли Служба імміграції та натуралізації заявила у березні 2002 року, що Флоридська льотна школа сприяла наданню віз Мохаммеду Атта й Марвану аль Шеггі, саме тим пілотам, які врзалися літаками у вежі-близнюки 11 вересня 2001 року [1, с. 175-176].

Президент визнає, що безпекові питання були розпорошені між різними урядовими структурами, і це не сприяло ефективній співпраці. Постало питання реорганізації уряду і створення нового міністерства. Влітку 2002 року було ухвалено закон про створення Міністерства національної безпеки.

Водночас, як вказує Дж.Буш, необхідні були кращі юридичні, фінансові й інтелектуальні засоби боротьби з тероризмом. Найперше необхідно подолати те, що називали «стіною». Зміст її полягав у тому, що працівники правоохоронних та розвідувальних служб не

мали права обмінюватися ключовою інформацією. Ця практика була скасована досить контраверсійним законом під назвою «Патріотичний акт», який набув чинності 26 жовтня 2001 року (хоча урядовий законопроект називається «Антитерористичний акт 2001»). Програмою відстежування терористів було усунуто і таку колізію, коли Агенство національної безпеки мало засоби прослуховування телефонних дзвінків, але могло це робити тільки за постановою суду. Проте ця програма регулярно переглядалась й перезатверджувалась з тим, щоб під її дію не попали невинні люди [1, с. 181-185].

Через випадок, коли британський пасажир проніс 22 грудня 2001 року вибухівку у своєму взутті на борт літака «Американських авіаліній» з 197 пасажирами було запроваджено ретельний обшук пасажирів аж до роззування на пунктах пропуску. « Я зрозумів, що моя політика втілюється цілком, - пише президент, - коли вісімдесятирічну маму Лори змусили роззутися перед її різдвяним польотом із Мідленда у Вашингтон [1, с. 186].

43-й президент США не ухиляється від відповідальності за відданий наказ про застосування спеціальних методів допиту щодо захоплених бойовиків Аль-Каїди, а саме, використання методу імітації втоплення (тип тортур, при якому людину кладуть на спину, зв'язують, нахиляють голову й поливають водою область рота та дихальних шляхів; людина відчуває симптоми задухи, і їй здається, що вона тоне) [1, с. 186-191].

Запроваджувались також інші новації: ФБР створило нове відділення національної безпеки, яке зосереджувалось на запобіганні терористичним актам; Міністерство оборони створило нове Північне командування збройних сил, єдиним обов'язком якого став захист території США; Міністерство фінансів започаткувало нову жорстку політику руйнації фінансування терористів; створено новий Національний контртерористичний центр і призначено директора національної розвідки, що стало найбільшою реформою в сфері розвідувальних спецслужб із часів створення президентом Труменом ЦРУ [1, с. 197].

Нарешті, розпочалась підготовка антитерористичної операції проти Талібану в Афганістані, який дозволив Аль-Каїді створювати на своїй території бази, а згодом і війни проти саддамівського Іраку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Джордж В. Буш. Ключові рішення / Пер. з англ. Н.Гербіш – К.: Брайт Стар Паблішинг, 2012. – 512 с.;
2. Гринстайн Ф.И. Джордж Буш: человек и лидер // Личность. Культура. Общество. – 2008. – №3-4 – с.146-164; Магда Євген. На межі відвертості: Джордж Буш-молодший у світлі власних мемуарів //Зовнішні справи. – 2013. - №1. – с.42-43;
3. Хелд Девид, Гольдблатт Девид, Макгрю Энтони, Перратон Джонатан. Глобальные трансформации. Политика, экономика и культура. М.: Праксис, 2004. – 576 с.;
- 4.Бочаров И.Ф. Ядерная политика администрации Дж.У.Буша //США-Канада: экономика, политика, культура. – 2003. -№10. – с.17-30;
- 5.Золотухин В.П. Международный терроризм и новая концепция внутренней безопасности США //Новая и новейшая история. – 2004. - №3. – с.137-148;
- 6.Вишневыский М.Л. О доктрине «американского лидерства» //США-Канада: экономика, политика, культура. – 2005. - №9. – с.68-82;
7. Рогов С.М. Вторая администрация Джорджа Буша-младшего //США-Канада: экономика, политика, культура. – 2006. - №2. – с.3-30; №3, - с.3-32;
8. Трибрат В.В. Содержание и смысл «доктрины Буша» //США-Канада: экономика, политика, культура. – 2008. - №1. – с.65-79;
- 9.Приходько О.В. Американская ПРО: повторение истории или новая перспектива //США-Канада: экономика, политика, культура. – 2008. - №2. – с.3 -22.

Иваницкая А.П. СОБЫТИЯ 11 СЕНТЯБРЯ 2001 Г. И МЕРЫ ПО УКРЕПЛЕНИЮ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ США В КОНТЕКСТЕ мемуарах ДЖОРДЖА Уокера БУША-МЛАДШЕГО «КЛЮЧЕВЫЕ РЕШЕНИЯ»

В статье исследуются меры укрепления национальной безопасности США после событий 11 сентября 2001 по мемуарам Джорджа Уокера Буша-младшего.

Ключевые слова: терроризм, Аль-Каида, национальная безопасность.

Ivanitskay O.P. EVENTS OF SEPTEMBER, 11 2001 G. AND MEASURES ON STRENGTHENING OF NATIONAL SAFETY THE USA IN CONTEXT MEMOIRS OF GEORGE YOKEPA OF BUSH-JUNIOR "KEY DECISIONS"

In the article the measures of strengthening of national safety the USA are investigated after the events of September, 11 2001 on the memoirs of George Yokepa Bush-junior.

Keywords: terrorism, Al-Qaeda, national safety.

УДК 94(477) «1989 - 2001»: 314.04

Т.А. Мельничук

**ЗМІНИ У СОЦІАЛЬНОМУ СКЛАДІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ
(1989 – 2001 РР.) : ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ**

Стаття присвячена аналізу нормативних актів, статистичних джерел, матеріалів поточних архівів різноманітних установ та організацій з дослідження змін у соціальному складі сільського населення України у 1989 – 2001 рр.

Ключові слова: джерела, нормативні акти, архівні матеріали, збірники документів, енциклопедичні видання.

Вивчення теми змін у соціальному складі сільського населення України у міжпереписний період (1989 – 2001 рр.) базувалося на методиках суміжних наук, що забезпечує можливість реалізації принципу полідисциплінарності в історії. Цей принцип сприяв залученню до дослідження різнопланових за змістом, характером походження, ступенем достовірності документальних джерел. Із загальної кількості документальних джерел автором відібрано основні, що дали змогу комплексно дослідити обрану тему.

Вважаємо за доцільне згідно з принципом функціональної спрямованості джерельну базу дослідження диференціювати на декілька груп.

До першої групи віднесемо нормативні акти держави – Декларацію про Державний суверенітет України, проголошену у липні 1990 р., Акт проголошення незалежності України (серпень 1994 р.), а також Конституцію України 1996 р., Закони України та підзаконні акти, в яких містяться положення щодо демографічної політики в сучасній Україні, а також основні законодавчі акти з питань соціального розвитку села. Друга група джерел охоплює зведені дані про демографічну ситуацію в країні, у тому числі й у сільській місцевості. До третьої групи джерел належать матеріали поточних архівів різноманітних установ та організацій. Четверту групу становлять опубліковані збірники документів. П'яту групу репрезентують матеріали довідкових енциклопедичних видань.

Найчисельнішою є група нормативно-правових актів із питань соціального захисту селян, захисту материнства та дитинства, охорони здоров'я, покращення інфраструктури села, питань захисту здоров'я, розвитку освіти.

За дослідженням автора, різні питання розвитку агропромислового комплексу та шляхів його покращення розкриті у 32 Законах України, 34 Указах Президента України та 34 постановах Кабінету міністрів України. За визначений період різні міністерства: охорони здоров'я, освіти та науки, праці та соціальної політики, Державний комітет з питань сім'ї та молоді видали до 5 тисяч нормативно-методичних актів, присвячених різним аспектам демографічної політики. Потрібно зазначити, що кількість нормативних актів, присвячених селу, протягом досліджуваного періоду постійно збільшувалася. Якщо у 1990 р. їх було лише два: Закон України “ Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві ” та Постанова Верховної Ради “ Про політичне, соціально-економічне та екологічне становище України [1], то у 2000 р. їх кількість становила 14. Дані нормативні акти врегульовували питання поліпшення умов господарювання недержавних сільськогосподарських підприємств [2], забезпечення сільської місцевості клубними закладами [3] та бібліотеками [4], проведення земельної реформи, тощо.

Проведення нашого дослідження неможливе без залучення до наукового обігу першоджерел, які раніше недостатньо використовувалися істориками. Насамперед до таких джерел можна віднести матеріали статистики. В свою чергу, серед основних статистичних джерел, що найбільш повно та цілісно характеризували б демографічну ситуацію на селі досліджуваного нами періоду, варто виділити підсумки демографічних переписів населення